

LEIDYBINĖ „ŠALTINIO“ DRAUGIJA

TOMAS PETREIKIS

Vilniaus universiteto
 Knygotyros ir dokumentotyros institutas
 Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
 El. paštas: petreikist@gmail.com

Plungėje 1905 m. liepos 17 d. buvo įsteigta akcinė leidybinė „Šaltinio“ draugija. Jai vadovavo kun. Vincencas Jarulaitis ir jo padėjėjas kun. Juozas Bikinas. Draugija ketino specializuotis leisti populiariąją religinę literatūrą ir veikė slapta. Jai priklausė didžioji dalis Žemaitijos regiono tautiškai susipratusių kunigų (Juozas Tumas-Vaižgantas), rašytojų (Juozas Šnapštys, Šatrijos Ragana) ir kitų žymių to meto lietuvių tautinio atgimimo veikėjų. Draugija buvo parengusi Prano Turausko ir Juozo Šnapščio vertimus ir toliau rengė kitus leidinius, bet Žemaičių vysk. Mečislovas Paliulionis dėl asmeninių sumetimų „Šaltinio“ draugiją perkėlė į Kauną, 1905 m. spalio 12 d. ją reorganizavo ir inicijavo Šv. Kazimiero draugijos įkūrimą. Plungė prarado katalikiškos knygos leidybos centro vaidmenį, o Kaune pertvarkyta draugija patyrė sunkumų. „Šaltinio“ draugijos pavyzdys turėjo įtakos tolesnei katalikiškos leidybos raidai.

Reikšminiai žodžiai: draugija, katalikybė, leidyba, Plungė, „Šaltinis“, Vincencas Jarulaitis, Žemaičių vyskupystė.

Lietuviškos spaudos draudimo panaikinimas sujudino lietuvių inteligentus. Žemaičių vyskupystės tautiškai susipratusi kungija aktyviai ėmė kurti įvairius lietuviškos knygos projektus, teikti leidybos siūlymus Petrapilio spaudos bendradarbiams ir prašymus caro valdžiai, taip pat telktis į draugijas. Tai skatino populiariosios katalikiškos knygos trūkumas. Vienas toks sumanymas 1905 m. buvo įgyvendintas Plungėje. Mažame provincijos mieste gimė leidybinė „Šaltinio“ draugija. „Šaltinio“ draugijos veiklos mastas ir vieta lietuviškos knygos istorijoje dar nėra tinkamai atskleista. Su-

aktyvėjus vietiniams ir lietuviškos knygos istorijos tyrinėjimams, tokios istorijos pažinimas tampa vis aktualesnis.

Apie leidybinę „Šaltinio“ draugijos veiklą, apžvelgdami kun. Juozo Bikino biografiją, pirmieji prabilo Janina Markevičaitė ir Liudas Gira. J. Bikino biografijos autoriai, remdamiesi paties J. Bikino atsiminimais, užsiminė apie kun. Prano Turausko vertimo *Kaledojant dovanėlę* rengimo aplinkybes [33]. Draugijos komitetui nuolat susirašinėjant su spaudos bendradarbiu kun. Aleksandru Dambrausku, šis disponavo nemažu kiekiu asmeninės archyvinės medžia-

gos. Nors A. Dambrauskas turėjo galimybę daugelį faktų patikrinti, bet nušviesdamas Šv. Kazimiero draugijos kūrimosi istoriją konkrečiai apie „Šaltinio“ draugijos veiklą nerašė. Suklydęs visą įdirbį priskyrė Šv. Kazimiero draugijai, kurios veiklos tarpsnį nuo 1905 m. spalio 13 d. iki 1906 m. lapkričio 30 d. jis vadino „Pasitikėjimo bendrovės“ vardu [24; 30, 96]. Pirmoji „Šaltinio“ draugiją įvardijo istorikė Regina Laukaitytė. Remdamasi Vilniaus universitete saugoma archyvine medžiaga, istorikė nustatė Plungės „Šaltinio“ ir Šv. Kazimiero draugijų tiesioginį perimamumą. R. Laukaitytė taip pat atkreipė dėmesį į „Šaltinio“ draugijos kūrimosi aplinkybes, struktūrą ir leidybos planus [29–31]. Tačiau pradėtas tyrimas nebuvo išplėtotas, liko spragų ir menkai pagrįstų teiginių. Tas pačias žinias pakartojo ir Domas Kaunas, tik šis konstatavo, kad draugijos veikla priėmus klaidingą sprendimą buvo nutraukta nepagrįstai [26].

A. Dambrausko ir J. Tumo-Vaižganto asmeniniai archyvai, kuriuos sudaro laišukai, atvirlaiškiai, rankraščiai, juodraščiai ir kiti dokumentai, apimantys 1904–1906 m., yra išlikę gausiai. Šie asmeniniai archyvai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus pirmajame fonde. Tai didžiausią reikšmę tyrimui turinti šaltinių bazė. Kita naudota medžiaga tik papildė šią rankraštinę medžiagą. Tyrimą sunkino tai, kad „Šaltinio“ draugija veikė slapta. To meto spauda, oficialieji dokumentai apie ją nekalba, yra tik netiesioginių liudijimų periodikoje.

Tyrimo tikslas – atskleisti „Šaltinio“ draugijos atsiradimo pralaidas, aplinkybes

ir vaidmenį lietuviškos katalikiškos knygos leidyboje, draugijos vidinę struktūrą, leidybos planus, idėjų perimamumą ir tęstinumą.

Panaikinus spaudos draudimą, „Šaltinio“ draugijos sumanytojas Rietavo dekanas Plungės klebonas kun. V. Jarulaitis, 1904 m. keliaudamas po Lietuvą ir Latviją, ėmėsi spaudos organizavimo darbo. Tada jis parengė veiklos programą, nors pats vis dar jautėsi nepajėgus tinkamai organizuoti lietuviškos leidybos, bet tikėjosi nemažos pagalbos iš lietuvių kunigų [10]. Rietavo vikaras kun. J. Bikinas 1904 m. liepos 7 d. informavo kun. Juozą Tumą-Vaižgantą, kad V. Jarulaitis yra parengęs projektą, kuriuo būtų steigiama lietuviškų knygų leidybos komisija. Projekte buvo numatyta išleisti *Šv. Raštą*, *Šv. Istoriją*, *Katekizmą*, vysk. Motiejaus Valančiaus *Raštus* ir kitas tikybos turinio knygas. Siekta plačiau bendradarbiauti su aktyviais kunigais. Apie sumanytą nuspręsta informuoti Žemaičių vysk. M. Paliulionį. Pasitarti leidybos klausimais J. Bikinas kvietė J. Tumą-Vaižgantą per V. Jarulaičio vardines liepos 17-ąją Plungėje [5]. V. Jarulaitis minėtos kelionės metu pats buvo lankęsis pas J. Tumą-Vaižgantą ir jį taip pat informavo, kad per vardines bus tariamasi ir dėl „Šaltinio“ laikraščio leidybos, be to, vardinėse turėjo dalyvauti nemažas būrelis suinteresuotų kunigų [17]. Projekto įgyvendinimas ėjo sėkminga linkme. Metų pabaigoje J. Bikinas ir V. Jarulaitis jau buvo pateikę spaudos bendradarbiams Petrapilyje „Šaltinio“ projektą. Tačiau nežinia dėl kokių priežasčių spaudos bendradarbiai Petrapilyje šį projektą atmetė [14].

1904 m. prasidėjęs žemaičių kunigų lietuviškos spaudos organizavimo darbas sėkmingai buvo tęsiamas ir kitais metais. Tam turėjo įtakos 1905 m. carų Rusijos pamatus pradėjęs drebinti revoliucinis judėjimas, bet pagrindiniai žingsniai buvo žengti dar prieš 1905 m. spalio 17 d. manifestą, kai valdžia juridškai pripažino katalikų konfesijos teises.

Draugijai steigti reikėjo tinkamos progos, ir ji buvo sudaryta per kitas V. Jarulaičio vardines. 1905 m. liepos 17 d. Plungėje turėjo vykti naujosios bažnyčios pamatų šventinimo iškilmės, bet, neatvykus vysk. M. Paliulioniui, jas teko atidėti. Kun. P. Turausko žiniomis, į iškilmės buvo susirinkę apie 40 kunigų [41]. Viskas buvo parengta, bet V. Jarulaitis negalėjo nuspėti, kad vyskupas neatvyks. Nepaisant šio nesklandumo, V. Jarulaičio iniciatyva buvo pasiūlyta steigti populiarių katalikiškų lietuviškų knygų leidybos draugiją „Šaltinis“. Apie „Šaltinio“ draugijos įkūrimą siekta informuoti Žemaičių vyskupą, taip pat prašyti jo palaiminimo. Draugijos pavadinimo pasirinkimą lėmė ketinimas leisti „Šaltinio“ laikraštį [2], juolab kad ši mintis ir anksčiau kunigų ne kartą buvo keliamą [18].

Po draugijos įsteigimo buvo išrinktas jos komitetas iš pasižymėjusių spaudos darbuotojų, kurie vienokia ar kitokia veikla buvo susiję su lietuviškos spaudos platinimu ir populiarinimu. Komitetą sudarė kunigai: pirmininkas V. Jarulaitis (jį buvo nutarta siūlyti vyskupui patvirtinti kaip draugijos cenzorių), padėjėjas J. Bikinas, kasininkas Antanas Bajorinas (Bajoras), nariai – Pranas Vilūnas, Julijonas Jasienskis (jis steigime ne-

dalyvavo), Kazimieras Šleivys ir P. Turauskas. Pagrindinis komiteto uždavinys buvo rasti knygų vertėjų ir autorių [2].

Draugijos centru tapo Plungė, o komiteto nariai buvo aplinkinių parapijų kunigai: P. Vilūnas – Salantų vikaras, J. Jasienskis – Palangos progimnazijos kapelionas, J. Bikinas – Rietavo vikaras [25], K. Šleivys – Pašaltuonio filialistas (Gaurės parapija) [36], tik P. Turauskas vikaravo Alūkstoje (netoli Daugpilio) [25]. Siekiant aktyviau įtraukti P. Turauską į draugijos veiklą, jam buvo pasiūlyta korektoriaus vieta Kaune, bet vikaras šio pasiūlymo atsisakė [15]. J. Jasienskis steigiamajame susirinkime, nors ir nedalyvavęs, buvo išrinktas į draugijos komitetą dėl tos priežasties, kad nuo 1904 m. aktyviai ėmėsi vertimų [16].

Nors draugijos komitetui nepriklausė, bet vienas iš pagrindinių knygų vertėjų ir rašytojų buvo kun. Juozas Šnapštys. Jis jau 1905 m. balandį buvo grįžęs iš Braslavos [42, 106], dalyvavo „Šaltinio“ draugijos steigime [2]. Kurį laiką kunigas Plungėje vertė ir rašė knygas [19]. To meto J. Šnapščio eilėse matyti rimtas nusiteikimas dirbti. Jo viename eilėraštyje skambėjo žodžiai: *Nors aš neišvysčiau giedrios valandos, / Nors manę vis slėgtų vargai, / Aš darbo neleisiu iš savo rankos, – / Tarnausiu tėvynei savai. / Tik darbo, tik darbo, man dušia jauna! / Man dirbti ir noro gana!* <...> [37]. Poeto buvimą Plungėje liudija periodikoje skelbti straipsniai apie Plungės aktualijas [38–39]. Vėliau, kunigaudamas Akmenėje, J. Šnapštys 1905 m. spalį už anticarines kalbas buvo suimtas ir įkalintas [42, 107].

Finansinę draugijos bazę sudarė narių ir jai nepriklausančių asmenų įnašai po 10 rub. Liepos 20 d. jau buvo surinkta 150 rub., o artimiausiu metu draugija planavo surinkti 500 rub. [2]. Rugsėjo 21 d. kasoje buvo daugiau kaip 800 rub., taip pat vysk. M. Paliulionis pažadėjo draugijai suteikti 1000 rub. paramą [4]. Paskutinėmis žiniomis, spalio mėnesį draugija buvo surinkusi 1250 rub. [11].

Draugija buvo nutarusi išleisti šias knygas: Ignacijaus Lasockio *Kaledojant dovanėlę*, kurią iš lenkų kalbos turėjo išversti P. Turauskas. V. Jarulaitis buvo pradėjęs versti M. Morowskio *Piligriminė kelionė į dangų (Pielgrzymka do nieba)*, bet draugijos pirmininko pareigos ir laiko stoka nebeleido užsiimti vertimais, šią knygutę buvo pavesta toliau versti J. Šnapščiu. J. Šnapštys taip pat turėjo bebaigias rašyti veikalą *Religija, Dievas ir žmogus*, vėliau ketino versti *Šv. Mergelė iš Lurdo (N. Panna z Lourdes)* [2]. Problemiškas veikalo *Religija, Dievas ir žmogus* rašymas ir rengimas leidybai nebeleido J. Šnapščiuui tęsti minėtų vertimų, o ir šis veikalas liko tik rankraščiuose [21; 22]. P. Vilūnas apsiėmė parengti giesmyną *Giesmės prie mirstančių ir numirusių*, giesmes parūpinti turėjo J. Šnapštys [2]. Giesmynas tikriausiai išvis nebuvo pradėtas rengti, nes J. Šnapštys vėliau dar kartą, jau Šv. Kazimiero draugijai siūlė, jei reikia, giesmes parengti spaudai [20]. Draugija taip pat planavo leisti *Dvasiškus apdūmojimus* ir kai kuriuos vysk. M. Valančiaus raštus, pavyzdžiui, *Mikę melagėlį*. Tolesniems vertimams buvo užsakyta 10 knygelių iš Lenkijoje leidžiamos serijos *Głosy katolickie* [2].

Visai leidybos veiklai „Šaltinio“ draugija valdžios leidimo nutarė neprašyti, nes jos sutikimo nesitikėta gauti [2]. Pasižiūrėjus vien į komiteto narių biografijas ir jų veiklą iki 1905 m., visiškai tikėtina, kad draugijos legalizavimas ir jos veiklos paviėšinimas būtų sulaukęs caro valdžios pasipriešinimo. Dėl tos pačios priežasties spaudoje nepasirodė nė vienos žinutės, informuojančios apie naujos leidybinės organizacijos įkūrimą. Šią padėtį iliustruoja P. Turausko laikysena: informuodamas apie neįvykusias Plungės bažnyčios pamatų pašventinimo iškilmes, pats būdamas komiteto nariu, apie „Šaltinio“ draugijos sukūrimą savo straipsnelyje neužsiminė [41].

Įkūrus draugiją, vėliau buvo numatoma didinti narių skaičių, kad jie padėtų savo raštais ir patarimais. Draugija buvo sudariusi potencialių rašytojų ir vertėjų sąrašą. Prie draugijos primygtinai buvo prašoma prisidėti J. Tumą-Vaižgantą. Tuo neapsiribota ir tikėtasi, kad kelionėje pas vyskupą prie A. Bajorino, deleguoto iš Plungės, Kaune prisidės J. Tumas-Vaižgantas, bus užmegzti ryšiai su Panevėžio kunigais. Draugija vylėsi, kad bus perimti laikraščio leidybai Panevėžyje surinkti pinigai ir kad panevėžiškai taps „Šaltinio“ draugijos bendradarbiais [2].

Nesant legalių sklaidos priemonių, žinios apie draugiją plito dažniausiai korespondencija ir gandai. Kaip pavyzdį galime pateikti 1905 m. rugpjūčio 28 d. kun. Antano Aleknos, tuo metu dirbusio Rokiškyje, laiško ištrauką <...> *Seniai buvo mūsų kalbėta apie reikalingumą draugijos naudingoms knygoms išleisti. Tai gi išgirdau, kad tokia*

draugija įsikūrus ar netrukus įsikursiant. Jei taip yra, pranešk man apie ją. [1]. Iš tikrųjų apie draugijos egzistavimą žinojo vysk. M. Paliulionio, A. Dambrausko, kuris tuo metu gyveno ir dirbo Petrapilyje, aplinka ir Žemaitijos kunigai, kurių didžioji dalis turėjo priklausyti draugijai. Surinktos draugijos lėšos rodo, kad narių būta nemažai. Tačiau reikia nepamiršti, kad draugija galbūt gavo laikraščiu surinktus pinigus, be to, ir patys komiteto nariai galėjo įnešti į draugijos kasą nenustatyto dydžio piniginius įnašus. Svarbu paminėti, kad pats draugijos pirmininkas V. Jarulaitis „Šalinio“ draugiją apibūdino kaip mažą [11]. Tiesa, tuomet draugija ir negalėjo būti didesnė.

Komiteto narių pastangomis toliau buvo ieškoma spaudos bendradarbių. J. Bikinas 1905 m. rugpjūčio 23 d. laiške J. Tumui-Vaižgantui rašė: <...> *Mes dar su Bajorinu tik pleškinam gromatas į visas puses, kviesdami prie sądarbininkystės raštais ar „skambučiais“.* *Duok, Dieve, kad nors vienas iš mūsų (kunigų) užmanimų įvyktų* [6]. Rugpjūtį Plungėje lankėsi Šatrijos Ragana [3]. Su ja tikriausiai buvo aptarti ir leidybiniai santykiai, mat rašytoja siuntė savo „rašinėlius“ J. Bikinui į Rietavą, o šis svarstė galimybę išleisti autorės parašytą brošiūrą [8]. Prie draugijos prisidėjo ir J. Tumas-Vaižgantas, turėjęs talkinti knygų vertimais. Be jo, talkinti serijos *Głosy katolickie* vertimais apsiėmė dar kun. Jonas Vidmantas. Jis taip pat žadėjo surinkti Krakių apylinkės vietovardžius, kurie turėjo būti pravartūs leidžiant Lietuvos *Žemėlapi* [3]. Draugijos komiteto veikla rodė nemažą įdirbį stiprinant ir plėtojant „Šalinio“ draugiją.

Buvo iškilę keblumų dėl draugijos korektoriaus pareigų. Kaip jau minėjome, P. Turauskui atsisakius korektoriaus pareigų, rugpjūčio pabaigoje pirmininkas V. Jarulaitis tikėjosi, kad nors laikinai jas Kaune eis J. Tumas-Vaižgantas. Jei J. Tumas-Vaižgantas negalėtų eiti korektoriaus pareigų, jas buvo tikimasi perduoti kun. Povilui Dogeliui ar kun. Juozapui Jarošiūnui [15]. Kaip šią problemą draugija išsprendė, vėlesni duomenys neatskleidžia. Draugijos korektorius lieka nežinomas.

Paskutinėmis J. Bikino žiniomis, 1905 m. rugsėjo pabaigoje draugija toliau tęsė serijos *Głosy katolickie* vertimus. J. Šnapštys jau buvo atsiuntęs M. Morowskio vertimą *Kelionė per ašarų pakalnę* [4], bet vertimas spaudos nepasiekė ir liko tik rankraščiu [23]. Buvo verčiama Ziberkaitės knyga *Apie tikrą ir netikrą pamaldumą ir darbą kaip laimės šaltinį (O prawdziwej i fałszywej pobożności ir praca źródłem szczęścia)*, be to, bažnyčiai cenzūrai jau buvo atiduotas minėtasis P. Turausko vertimas *Kaledojant dovanėlė*. Ši knygutė draugijos narių korespondencijoje ir J. Bikino biografijoje taip pat buvo vadinama *Apie spavednę* [4; 33]. *Kaledojant dovanėlė* buvo skirta per Šv. Kalėdas dalyti tikintiesiems vietoj įprastų šventųjų paveikslėlių. Vyskupas M. Paliulionis 1905 m. rugsėjo 22 d. davė leidimą šį vertimą spausdinti. Netrukus, spalio 2 d., leidimą patvirtino ir carinė cenzūra [28]. Nebuvo jokių kliūčių pradėti knygos tiražavimą, tik nėra žinoma, kada tiksliai *Kaledojant dovanėlė* pasirodė. Mažo formato 16 puslapių knygelė, neturinčią didesnė meninės vertės, Jono Sokolovskio spaustuvė Kaune turėjo pakanka-

mai greitai surinkti ir išspausdinti. Tikėtina, kad dar 1905 m. pabaigoje šią knygelę buvo pradėta platinti. Knygelės tiražas buvo net 50 000 egz. V. Jarulaičio tvirtinimu, žmonės noriai ją pirkė [12]. Per nesusipratimą ši P. Turausko vertimą bibliografai priskyrė Šv. Kazimiero draugijai, jie taip pat nurodė, kad tai yra pirmas šios draugijos leidinys [24]. Tokiam nesusipratimui dingstį davė pirmasis Šv. Kazimiero draugijos istoriografas A. Dambrauskas, kuris nurodė, kad šią pirmąją knygelę išleido trumpalaikė „Pasitikėjimo bendrovė“ ir padovanojo Šv. Kazimiero draugijai [24, 41]. A. Dambrauskas nebuvo nuoseklus ir kitoje knygos *Šv. Kazimiero draugija, jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906–1931)* vietoje – Šv. Kazimiero draugijos leidybos pradžią siejo su 1905 m. gruodžio 22 d. draugijos trečiuoju susirinkimu. Susirinkime buvo nutarta atiduoti leidybai brošiūrėles – kun. K. Šleivio *Atsargiai su ugnimi arba su knygomis* ir kun. Jono Didžiulio *Apie girtuoklystę ir blaivybę* [24, 8, 41]. Šiaip ar taip, A. Dambrauskas suklydo, nes Šv. Kazimiero draugija, kurios gyvavimo tarpsnį nuo 1905 m. spalio 13 d. iki 1906 m. lapkričio 30 d. jis vadino „Pasitikėjimo bendrovė“, šios knygelės neparengė. Be to, Šv. Kazimiero draugija buvo legali organizacija, o *Kaledojant dovanėlės* leidėjas nenurodytas. Tai leidžia manyti, kad leidėjai P. Turausko vertimą buvo perdavę J. Sokolovskio spaustuvei dar iki „Šaltinio“ draugijos reorganizacijos. P. Turausko vertimas *Kaledojant dovanėlė* vis dėlto yra pirmasis ir paskutinis Plungės „Šaltinio“ draugijos iniciatyva parengtas ir jos lėšomis išleistas leidinys.

V. Jarulaitis ne veltui baiminosi dėl vysk. M. Paliulionio požiūrio į savavališką draugijos įkūrimą. Mat vyskupo valdingumas visiems buvo žinomas, jį Petrapilio dvasininkija net cariu ku vadindavo [35]. Minėto 1904 m. draugijos steigimo projekto ir jau įsteigtos draugijos vienas iš svarbiausių žingsnių buvo prašyti vyskupo palaiminimo tolesnei veiklai, bet vyskupo ambicijos buvo kitokios. Kun. Povilas Januševičius apie vysk. M. Paliulionio vizitą Plungėje laiške A. Dambrauskui rašė: <...> *Dabar* [vysk. M. Paliulionis – T. P.] *išvažiavo į Plungę. Čja vasaros laike tapo įkurtas darželis lietuviškiems daigams varyti. Nepatiko tai Jo Mylistai, kodėl Plungėje, o ne Kaune. Pasakiau aiškiai Vyskupui jog Kaune nėra lietuvių kunigų norinčių darbuoties* [9]. Rugsėjo 18 d. vyskupas nuvyko į naujosios Plungės bažnyčios pamatų šventinimo iškilmes, į kurias vyskupą buvo pakvietusi kunigaikštienė Marija Oginskienė – pagrindinė naujosios bažnyčios fundatorė [34]. Po iškilmių M. Paliulionis iš pradžių pagyrė V. Jarulaitį už parodytą iniciatyvą, bet sykiu draugijos nariams davė „užkvietimą“ spalio 12 d. atvykti į Kauną dėl „galutinio“ draugijos sutvarkymo. Tąkart Plungėje buvo svarstyti ir *Žiburio* laikraščio leidimo klausimai [7]. Mat „Šaltinio“ draugija ketino perimti šio laikraščio leidimo iniciatyvą. Buvo žadama leidybą remti finansiškai ir ateityje kurti akcinę „Žiburio“ draugiją, kurios akcijos būtų po 50 rublių. Tąkart vyskupas tokiam projektui nepritarė ir pageidavo be jokių griežtesnių apribojimų perimti visą draugijos sąrangą į savo rankas, bet „Šaltinio“

draugijos narių toks vyskupo projektas netenkino [4].

R. Laukaitytė, o vėliau ir ja sekęs D. Kauranas teigia, kad šios vysk. M. Paliulionio ambicijos išaugo iš noro knygų leidybos organizaciją susieti su krikščioniška politine jėga, kurios centras turėjo įsikurti Kaune [26]. Tokia įvykių interpretacija yra gana tikroviška. Vyskupas naiviai tikėjosi, kad kultūriškai mirusiam mieste be jokios žemesniųjų dvasininkijos grandžių iniciatyvos bus galima iškart tikėtis sėkmingos „Šaltinio“ draugijos sąstos. Juolab kad produktyvios „Šaltinio“ draugijos pertvarkymas ir naujos draugijos kūrimas buvo rizikingas. Nepaisant to, kad į naująją draugiją vyskupas žadėjo investuoti 1000 rub., šis pažadas iš dalies buvo išpildytas tik 1907 m. – vyskupas paaukojo 300 rublių [24, 27].

Visos draugijos narių nuojautos ir prognozės buvo bevertės, palyginti su dvasinės vyresnybės norais ir užmojais, tad teko vykti į Kauną. Draugijos komiteto nariai, tikėdamiesi nemažų diskusijų dėl „galutinio“ draugijos sutvarkymo ir siekdami nemažo palaikymo, kvietėsi savo pažįstamus kunigus iš Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupysčių [7]. Kaune spalio 12 d. iš susirinkime dalyvavusių 20 kunigų iniciatyvinė „Šaltinio“ draugijos grupė – V. Jarulaitis, J. Bikinas ir J. Tumas-Vaižgantas – ir kiti juos palaikantys kunigai po ilgų ginčų su vyskupu pasiekė, kad naujoji Šv. Kazimiero draugija pagal „Šaltinio“ draugijos pavyzdį būtų akcinė, bet akcijos kur kas didesnės – po 50 rublių [11]. Iš esmės šiuo atveju buvo pasipriešinta vyskupo užmojui perimti naująją draugiją

į savo rankas, ką jis aiškiai buvo pareiškęs per vizitą Plungėje. Iš pamatinio 1800 rublių. Šv. Kazimiero draugijos kapitalo V. Jarulaitis įnešė 1200 rublių, kurie priklausė Plungės „Šaltinio“ draugijai. Kadangi tiek finansinė, tiek organizacinė iniciatyva priklausė „Šaltinio“ draugijos komitetui, naujosios Šv. Kazimiero draugijos pirmininku buvo išrinktas V. Jarulaitis [24, 7–8]. Apie draugijos įregistravimą A. Dambrauskas, remdamasis 1905 m. rusų kalba išleistais Šv. Kazimiero draugijos įstatais, rašė: <...> *Jie* [kunigai – T. P.] *tai spalio 13 d. 1905 m., savitarpy pasitarę, sudarė Kaune pas notarą Andrių Iljinskį Šv. Kazimiero Draugijos vardu „Pasitikėjimo Bendrovę“ (Obščestvo na vierie)* [24, 7]. A. Dambrauskas sukūrė „Pasitikėjimo bendrovės“ sąvoką, kurios nesėmė išsamiau aiškinti nė R. Laukaitytė [30]. Tuo tarpu lietuvių kalba 1905 m. išleistuose draugijos įstatuose yra minima: <...> *įsteigėme Kauno miestę užsitikėjimo draugiją „Švento Kazimėro“ „vardu“ (firma)* [40]. Šv. Kazimiero vardas figūravo ir oficialiuose draugijos dokumentuose [13]. Kaip matome, A. Dambrauskas atskyrė *užsitikėjimo draugiją* arba *„Pasitikėjimo bendrovę“ (Obščestvo na vierie)* nuo vėlesnės, pagal 1906 m. įstatus veikusios Šv. Kazimiero draugijos. A. Dambrauskas tai padarė sąmoningai, nes, anot jo, Šv. Kazimiero draugija iki 1906 m. lapkričio 30 d. steigiamojo susirinkimo turėjo kai kurių skirtumų [24, 9–11]. Šią poziciją parėmė ir arkivyskupas Pranciškus Karevičius [24, 99] bei kiti dvasininkai. Tokia įvykių interpretacija nėra pakankamai argumentuota, nes Šv. Kazimiero draugija

oficialiai gyvavo nuo 1905 m. spalio 13 d., turėjo įstatus, struktūrą, pagrindinę katalikiškų knygų leidybos kryptį, narius, kurie ir po antrosios reorganizacijos toliau priklausė draugijai. Dėl šių priežasčių A. Dambrauskas „Pasitikėjimo bendrovės“ sąvoka yra nevartotina kaip nepagrįsta.

1905 m. spalio 12 d. reorganizacija nutraukė trumpą „Šaltinio“ draugijos gyvavimą. Tai nebuvo besąlyginis pralaimėjimas. Tačiau leidybos centro perkėlimas į Kauną sustabdė kultūrinį regiono ir Plungės miesto pagyvėjimą. Nors potencialios intelektualinės jėgos dar būta, bet nesant regiono kunigijai tinkamos organizacijos šis potencialas buvo naudojamas menkai.

Po „Šaltinio“ draugijos reorganizacijos V. Jarulaitis nujautė, kad apatiškame Kaune pagalbos nebus. Juntamos pagalbos beveik nebuvo galima tikėtis net iš Žemaičių (Kauno) kunigų seminarijos. Tik kunigai P. Januševičius ir P. Dogelis įsitraukė į Šv. Kazimieros draugijos veiklą ir rimtai ėmėsi jiems pavesto darbo. Draugijos pirmininkas V. Jarulaitis, tikėdamasis leisti laikraštį, A. Dambrauskui siūlė jį rengti Petrapilyje, nes ten esą laisviau bus galima rašyti [11]. Be knygų leidybos, draugijai dar buvo bandoma primesti krikščioniškos politinės jėgos funkciją [29, 32; 30, 95]. Tokia įvykių eiga nežadėjo sėkmingos ir produktyvios veiklos. Žinant, kad neoficialus jos centras kurį laiką dar buvo Plungėje, nes pirmininkas draugijai vadovauti nepersikėlė į Kauną, galima teigti, kad tolesnė draugijos veikla buvo sunki [13].

1905 m. Šv. Kazimiero draugijos įstatuose iškeltos ambicijos spausdinti knygas

lietuvių ir kitomis kalbomis, išsiplėsti visoje Rusijos imperijoje ir Lenkijoje liko neįgyvendintos [40, 3, 7]. Draugijos nesugebėjimas produktyviai veikti buvo akivaizdus. 1906 m. sausio 2 d. Šv. Kazimiero valdyba sušaukė visuotinį draugijos susirinkimą, kuriame buvo nuspręsta iš Petrapilio pasikviesti A. Dambrauską – naują draugijos pirmininką (vadinamą direktoriumi). Šis atvykęs tų pačių metų vasarą ėmė rengti naujus įstatus. 1906 m. liepos 20 d. Kaune buvo sušauktas naujas Šv. Kazimiero draugijos susirinkimas, po kurio buvo pasukta religinių draugijų pavyzdžiu: keitėsi draugijos sąranga, patikslinta veiklos kryptis ir kiti organizaciniai klausimai [24, 8–10]. Po šio susirinkimo 1906 m. pabaigoje išleistas naujus įstatus, prasidėjo kitas draugijos gyvavimo etapas [27].

Tai buvo naujas, Bažnyčios hierarchams įsikišus sukurtas Šv. Kazimiero draugijos veidas. Remiantis 1906 m. įstatais, po Šv. Kazimiero draugijos pertvarkymų iš „Šaltinio“ draugijos buvo perimta pagrindinė katalikiškų knygų leidybos idėja. Taip pat neatsisakyta draugijos akcinio pobūdžio, išliko valdybos struktūra, kurioje buvo jungtinės pirmininko-redaktoriaus pareigos, tik įtraukta būtina sąlyga, kad valdybos nariai turi gyventi Kaune. Be to, susiaurinta veiklos geografija iki Kauno gubernijos [27]. Minėtame 1906 m. liepos 20 d. susirinkime, kuriam pirmininkavo A. Dambrauskas, į draugijos valdybą buvo išrinkti buvę „Šaltinio“ draugijos komiteto nariai – V. Jarulaitis, J. Bikinas ir J. Jasienskis [24, 10]. Komiteto nariai prieš metus

parodytos iniciatyvos dar nenorėjo išleisti iš savo rankų. Vis dėlto tai buvo ne ta organizacija, prie kurios kūrimo dirbo šie kunigai. Šv. Kazimiero draugijos pertvarkymai ir vėlesnės Seinų katalikų leidyklos nesėkmės atskleidė, kad Kaune dirbtinai sukurtas katalikybės mūras neturėjo tvirtų pamatų [26].

„Šaltinio“ draugija yra pirmoji katalikiška leidybos organizacija, kuri sėkmingai ėmėsi vienyti lietuvių inteligentus panaikinus lietuviškos spaudos draudimą. „Šaltinio“ draugija Žemaičių vyskupystės hierarchams parodė, kad žemesnėse dvasininkijos grandyse kilęs leidybinės draugijos įkūrimo

sumanymas yra produktyvi katalikiškos knygos populiarinimo forma ir būdas.

Draugija veikė slapta, bet aktyviai brendo intelektualinis potencialas. Ji parengė ir savo lėšomis išleido P. Turausko vertimą *Kaledoniant dovanėlė*. Dėl asmeninių Žemaičių vysk. M. Paliulionio ambicijų „Šaltinio“ draugija privalėjo persitvarkyti į Šv. Kazimiero draugiją, kuri nesugebėjo tinkamai organizuoti leidybos. Neapgaltoti nutrauktas „Šaltinio“ draugijos gyvavimas nedavė norimo rezultato. Plungė prarado katalikiško knygų leidybos centro vaidmenį.

NUORODOS

Nepublikuoti šaltiniai

1. ALEKNA, Antanas. *Laiškas Juozui* (Tumui?). Rokiškis. 1905, rugpjūčio 28. VUB RS, f. 1, f. 593, lap. 3.

2. BAJORINAS, Antanas. *Laiškas J. Tumui*. Plungė. 1905, liepos 20. VUB RS, f. 1, d. 976, lap. 1.

3. BAJORINAS, Antanas. *Laiškas J. Tumui*. Plungė. 1905, rugpjūčio 23. VUB RS, f. 1, d. 976, lap. 2.

4. BIKINAS, Juozas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Rietavas. 1905, rugsėjo 21. VUB RS, f. 1, d. 306, lap. 7.

5. BIKINAS, Juozas. *Laiškas J. Tumui*. Rietavas. 1904, liepos 7. VUB RS, f. 1, d. 957, lap. 1.

6. BIKINAS, Juozas. *Laiškas J. Tumui*. Rietavas. 1905, rugpjūčio 23. VUB RS, f. 1, d. 957, lap. 2.

7. BIKINAS, Juozas. *Laiškas J. Tumui*. Rietavas. 1905, rugsėjo 24. VUB RS, f. 1, d. 957, lap. 4.

8. BIKINAS, Juozas. *Laiškas J. Tumui*. 1905. VUB RS, f. 1, d. 957, lap. 5.

9. JANUŠEVIČIUS, Povilas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Kaunas. 1905, rugsėjo 14. VUB RS, f. 1, d. 327, lap. 3.

10. JARULAITIS, Vincentas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Plungė. 1904, kovo 26. VUB RS, f. 1, d. 292, lap. 1.

11. JARULAITIS, Vincentas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Plungė. 1905, spalio 22. VUB RS, f. 1, d. 292, lap. 2.

12. JARULAITIS, Vincentas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Plungė. 1906, sausio 20. VUB RS, f. 1, d. 292, lap. 4.

13. JARULAITIS, Vincentas. *Laiškas Nežinomam asmeniui*. 1905, spalio 14. LNB RS, f. 106–75, lap. 1.

14. JARULAITIS, Vincentas. *Laiškas J. Tumui*. Plungė. 1904, spalio 24. VUB RS, f. 1, d. 954, lap. 4.

15. JARULAITIS, Vincentas. *Laiškas J. Tumui*. Plungė. 1905, rugpjūčio 31. VUB RS, f. 1, d. 954, lap. 5.

16. JASIENSKIS, Julijonas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Palanga. 1905, vasario 4. VUB RS, f. 1, d. 245, lap. 2.

17. TUMAS, Juozas. *Laiškas A. Dambrauskui*. 1904, balandžio 23. VUB RS, f. 1, e. 118, lap. 48.

18. TUMAS, Juozas. *Laiškas A. Dambrauskui*. 1905, balandžio 22. VUB RS, f. 1, e. 118, lap. 59.

19. ŠNAPŠTYS, Juozas. *Laiškas A. Dambrauskui*. 1905, balandis–rugpjūtis (?). VUB RS, f. 1, e. 94, lap. 6.

20. ŠNAPŠTYS, Juozas. *Laiškas A. Dambrauskui*. Pabiržė. 1906 (?), rugpjūčio 7. VUB RS, f. 1, e. 94, lap. 3.

21. ŠNAPŠTYS, Juozas. *Ižanga [Religija, Dievas ir žmogus]*. Pabiržė. VUB RS, f. 1, f. 139, lap. 441–545.

22. ŠNAPŠTYS, Juozas. *Kas tai yra Jėzus Kristus [Religija, Dievas ir žmogus]*. VUB RS, f. 1, f. 139, lap. 561–709.

23. ŠNAPŠTYS, Juozas. *Kelionė per ašarų pakalnę*. VUB RS, f. 1, f. 151.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

24. DAMBRAUSKAS, Aleksandras. *Šv. Kazimiero draugija, jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas (1906–1931)*. Kaunas, 1932, p. 7–8, 27, 41.

25. *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi...* Vilnae, 1905.

26. KAUNAS, Domas. Knygų leidyba Plungėje pirmosios Nepriklausomybės metais. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 190.

27. *Kauniškės Šv. Kazimiero draugijos įstatai*. Kaunas, 1906, p. 24.

28. LASOCKI, Ignacy. *Maža dovanėlė kaliedoiant paveikslėlių vietoje, arba, trumputis pamokinimas, kaip reikia gerą spaviednį atlikti: knygėlė pavesta pasiskaitymui taisantis į spaviednį*. Lenkiškai parašė kun. Lasocki; lietuviškai išvertė kun. Pr. T-skis [Pranas Turauskas]. Kaunas, 1905, p. 2.

29. LAUKAITYTĖ, Regina. Bandymai įkurti krikščionių demokratų partiją 1905–1906. *Lituanica*, 1992, nr. 2, p. 32.

30. LAUKAITYTĖ, Regina. Dėl Šv. Kazimiero draugijos steigimo 1905 metais. Iš *Lietuvos istorijos metraštis*, 1991, p. 93–97.

31. LAUKAITYTĖ, Regina. Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje. Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*. Vilnius, 1994, t. 7, p. 220–253.

32. *Lietuvos bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba. 1904–1917*, t. 3, kn. 1; 2. Vilnius, 2006, p. 570–571.

33. MARKEVIČAITĖ, Janina; ir GIRA, Liudas. *Lietuvos albumas*. Kaunas, 1990, p. 298–299.

34. PRIJALGAUSKAS, Mykolas Andrius. Korespondencija iš Plungės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, gruodžio 1–14 (nr. 50), p. 712.

35. STAKAUSKAS, Juozas. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius, 2003, p. 405–406.

36. Šleivys Kazimieras. Iš *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1964, t. 30, p. 46.

37. ŠNAPŠYS, Juozas. P-nai Z. K. *Lietuvių laikraštis*, 1905, rugpjūčio 25 (7) (nr. 38), p. 3. Parašas: Margalis.

38. ŠNAPŠTYS, Juozas. Plungės džiakonas čia įvedė šokią tokią tvarką su elgetomis <...>. *Vilniaus žinios*, 1905, rugpjūčio 10 (23) (nr. 35), p. 3–4. Parašas: Margalis.

39. ŠNAPŠTYS, Juozas. Įspudžiai iš kelionės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, rugsėjo 28 (11) (nr. 43), p. 634–635.

40. *Šventojo Kazimiero draugijos knygoms išleidinėti sutarimas*. Kaunas, 1905, p. 2.

41. TURAUSKAS, Pranas. Nuo Žemaičių padangės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, rugpjūčio 18 (30) (nr. 37), p. 538. Parašas: R. M.

42. VAIŽGANTAS, Juozas. Margalis. Iš *Raštai: Literatūros istorija 1899–1933*. Vilnius, 2002, t. 14, p. 106–107.

THE PUBLISHING ASSOCIATION “ŠALTINIS”

TOMAS PETREIKIS

Abstract

The dean of Plungė V. Jarulaitis and his entourage started actively organising Catholic Lithuanian book publishing after the Lithuanian press ban. A project of a Lithuanian Catholic publishing organization establishment was originated with the lower clergy reaches. That project was implemented on July 17, 1905. The publishing association “Šaltinis” was established in Plungė. The structure of the association was created, publishing plans and financial reserve were also anticipated. The association was stock and it was run by a chairman and priest V. Jarulaitis and his assistant J. Bikinas, who was also a priest. The association was specialized in publishing popular religious literature. The association “Šaltinis” functioned surreptitiously. Only its members, associates and the hierarchs of the Samogitian see knew about that association. The publishing centre actively massed the intellectual power. The vast majority of nationally

conscious priests from the Samogitian region belonged to the association. In those days the eminent participants of Lithuanian National Revival such as J. Tumas-Vaižgantas, a poet J. Šnapštys, a writer Šatrijos Ragana and others belonged to the association “Šaltinis”. The association showed accomplished work, P. Turauskas’ and Šnapštys’ translations were made ready and they continued the other editions though a Samogitian bishop M. Paliulionis for his personal reasons moved the association “Šaltinis” to Kaunas. On October 12, 1905 the organization was reorganized and initiated Saint Kazimieras association creation. Plungė lost a part of Catholic book publishing centre and the association had problems in Kaunas. The shown example of the association “Šaltinis” inspired the further organizational Catholic publishing tone, which was continued by Saint Kazimieras association.

Iteikta 2008 m. sausio mėn.